

environment on the basis of institutional hierarchy, with the release of the main object of hierarchical coordination agrosphere - rural society as an institution.

Keywords: *institutional environment agrosphere, scientific and methodological principles of institutional development, agricultural institutionalism, institutional hierarchy, agrarian society, the institution of rural society.*

УДК 338.436

Кукель Г.С.
Вінницький національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ

Анотація. *Представлено основні результати дослідження сутності та значення агрохолдингів як нової інтеграційної форми організації господарювання в аграрному бізнесі та можливостей їх розвитку в умовах переходу до земельних відносин ринкового типу. Виділено основні економічні передумови створення холдингів в Україні, та особливості їх функціонування відповідно до законодавства.*

Ключові слова: *холдинги, агрохолдинг, сільськогосподарське виробництво, інтеграція, агробізнес.*

Постановка проблеми. Теперішній стан в агробізнесі України може бути охарактеризований як процес подальшого здійснення аграрної реформи. Сучасний вітчизняний агробізнес переходить до нового етапу свого розвитку, що пов'язане, перш за все, з тим, що в аграрному секторі активно розвиваються ринкові відносини. В результаті, домінуючим трендом стали процеси капіталізації сільського господарства, утворення великих формувань, що поступово формують нову карту агробізнесу в Україні. В цих умовах найбільшою мірою реалізують свій шанс великотоварні підприємства - т.з. аграрні холдинги, які стали на сучасному етапі найбільш економічно ефективним суб'єктом аграрного ринку.

Оскільки питання дослідження, аналізу й оцінки агрохолдингів в Україні є відносно новим, їх становлення, розвиток та перспективи потребують відповідного наукового обґрунтування. Це є особливо актуальним та перспективним у період переходу до земельних відносин ринкового типу, оскільки це має не лише економічне, а й соціальне та екологічне значення.

Масштаби залучення земель у використання агрохолдингами змушують вивчати особливості їх діяльності та можливості вдосконалення її регулювання державою.

Аналіз останніх досліджень. Серед учених, дослідження яких охоплюють проблеми формування, становлення і функціонування агрохолдингів у контексті еволюції економічних процесів в агробізнесі України слід зазначити таких, як В. Андрійчук, О. Бородіна, В. Валентинов, С. Васильєв А. Данкевич, С. Дем'яненко, С. Дідус, Т. Дудар, М. Калінчик, К. Кулиняк, М. Малік, Б. Пасхавер, І. Рибаків, П. Саблук, О. Чорна, О. Шапуров, В. Юрчишин та ін. Проте, більшість із проблем, пов'язаних із швидкою капіталізацією сільського господарства та формування внаслідок цього агрохолдингів, залишаються на стадії дискусій.

Метою статті є дослідження існуючої ситуації зі створення і діяльності агрохолдингів, проведення оцінки їх потенціалу та ринкових позицій в окремих регіонах України з акцентуванням уваги на роль у розвитку сільського господарства та сільських територій.

Вклад основного матеріалу. Особливістю холдингового типу господарювання є: висока маневреність холдингів, їх здібність швидко і вагомореагувати на потреби в переміщенні капіталу, розширювати сферу своєї діяльності, здійснювати комплексні програми диверсифікацій тощо. За оцінками фахівців [10, с. 25], виникнення й розвиток агрохолдингів є наслідком відсутності цивілізованого ринку земель та недорозвиненості системи державного регулювання економіки, а основним мотивом – намагання власників капіталу примножити капітал.

Організація агрохолдингів викликана також необхідністю зміцнення позицій виробника на ринку шляхом збільшення ареалів сировинних зон для власного виробництва, підвищення рівня своєї конкурентоспроможності за рахунок створення замкнутого циклу виробництва та спільної логістики і координованого управління всім технологічним ланцюгом виробництва кінцевої продукції, зменшення ступеня фінансової ризикованості бізнесу та в

кінцевому підсумку, формування окремого бренду на ринку аналогічної продукції.

Агрохолдинги охоплюють, як правило, весь цикл виробництва, переробку та реалізацію продукції й відзначаються цілеспрямованим відтворенням галузі на новій технологічній, організаційній і ресурсній основі. На відміну від сільськогосподарських підприємств, в яких основну питому вагу (44,5%) у складі основних засобів мають будівлі та споруди, тобто пасивна їхня частина, в агрохолдингах понад 41% припадає на машини й обладнання – найбільш активну частину основних засобів, від яких залежить рівень продуктивності праці та інших показників. Як результат, за даними [5, с. 70-71], в агрохолдингах фондівдача є майже в три рази вища порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами (відповідно 2,3 грн. проти 0,8 грн.).

До об'єктивних техніко-економічних переваг агрохолдингів слід віднести: високий рівень продуктивності праці, економію капітальних і експлуатаційних витрат на одиницю площі, більші можливості для раціональної організації виробництва, досягнення науки і прогресивної практики, зберігання та реалізацію продукції в кращі строки й вищої якості. Одним із чинників, що зумовлюють успіх розвитку агрохолдингів, є налагодження ефективного менеджменту виробничих процесів, складовими якого виступають: підготовка та підвищення кваліфікації персоналу, управління ринковими ризиками, оптимізація фінансово-інвестиційної діяльності з урахуванням єдиної місії підприємств й завдань на довгострокову перспективу, контроль за раціональним управлінням бізнес-процесами [5, с. 71].

Оцінка ролі і значення розвитку у сільському господарстві таких організаційних форм ведення бізнесу, як агрохолдинги, є неоднозначною. Згідно з доступною інформацією, сьогодні в Україні нараховується понад 50 агрохолдингів, які в цілому контролюють до 15% площі ріллі (до 5 млн. га) [9, с. 28]. Вивчення інших експертних оцінок показує, що в Україні функціонує понад 60 великих холдингів [5, с. 72].

За іншими даними [5, с. 71; 11, с. 97; 12, с. 40], станом на 1.01.2011 року понад 24% ріллі України перебуває під контролем агрохолдингів. Серед них слід виділити: “UkrLand farm Invest” – орендує близько 480 тис. га землі (після поглинання двох агрохолдингів – “Райз” і “Дакор”); ТОВ “Українські аграрні інвестиції” – 330 тис. га; NCH Capital – близько 300 тис. га; ТОВ “Миронівський хлібопродукт” – 290 тис. га; “HarvEast” (ВАТ “ММК ім. Ілліча”) – 238 тис. га; ТОВ “Астарта-Київ” – 230 тис. га; “Мрія агрохолдинг” – 218 тис. га; ДП “Нафком-Агро” – 200 тис. га; ЗАТ “Агрофон” – 150 тис. га; “Кернел Холдинг” – 192,5 тис. га (після поглинання агрохолдингу “УкрРос”); “Укрзернопром-Агро” – 96 тис. га; “Сінтал-Д” – 94 тис. га; “Укрпромінвест” – 88 тис. га; “Нібулон” – 70 тис. га. До 2015 року, за прогнозами експертів, в Україні буде сформовано близько 200-300 холдингів, результатом чого стане досягнення рівня валового виробництва зерна до 60-70 млн.т [4, с. 140].

Українські агрохолдинги почали формуватися переважно за рахунок диверсифікації – переливу капіталу (інвестицій) з високоприбуткових галузей промисловості (таких як нафтогазова та металургійна) до сільського господарства (наприклад, шахта ім. Засядька, ММК ім. Ілліча, ДП “Нафком-Агро”, “Миронівський хлібопродукт”, “Астарта-Київ”, “Укрзернопром” та ін.) [11, с. 99]. За оцінками експертів, процес створення холдингу здебільшого триває до 10 років, що підтверджується досвідом формування й роботи більшості вітчизняних агрохолдингів на українському аграрному ринку [4, с. 141].

За оцінками експертів [5, с. 71], застосування науково обґрунтованих технологій дає змогу агрохолдингам одержувати вищі, порівняно з іншими типами сільськогосподарських підприємств, показники господарської діяльності. Так, урожайність зернових в основних компаніях у 2010 р. становила 38,7 ц/га проти 26,1 ц/га в інших сільськогосподарських підприємствах, цукрових буряків – відповідно 297,6 і 268,6 ц/га. В агрохолдингах зосереджено 14,5% поголів'я великої рогатої худоби, 15,7% корів, 23,1% свиней, 66% поголів'я птиці від загальної їх кількості в

сільськогосподарських підприємствах. На частку основних агрохолдингів у 2010 р. припадало 55% виробництва м'яса птиці у забійній масі, 10,6% – свинини, 4,8% – яловичини, 3,5% – молока. На даний час переважно саме агрохолдинги модернізують існуючі тваринницькі комплекси й впроваджують у виробництво нові технологічні прийоми.

Водночас агрохолдинг як організаційна форма агробізнесу є досить суперечливою щодо ефективності її діяльності: з одного боку, забезпечує концентрацію ресурсів та оптимізацію економічних взаємовідносин між виробниками сировини та її переробниками, що в сукупності створює об'єктивні умови для підвищення рівня ефективності функціонування таких структур; з іншого, агрохолдинги не зацікавлені у здійсненні довгострокових капітальних вкладень у сільськогосподарські угіддя, бо вони не мають певних гарантій довготермінового використання земельних ділянок. Так, у структурі договорів оренди станом на 2009 р. основна маса укладена на термін 4-5 років (2258,9 тис. договорів – 48,9%), на термін 1-3 роки (460,9 тис. договорів – 10%), на 6-10 років (1414,1 тис. договорів – 30,6%) [16]. Хоча, з іншого боку, розвиток агрохолдингів певною мірою сприяє поліпшенню матеріального стану власників земельних ділянок і земельних часток (паїв), особливо пенсіонерів, частка яких у загальній кількості орендодавців перевищує 50%. У підприємствах, що входять до складу агрохолдингів, відсутня заборгованість із заробітної плати та орендної плати [15, с. 31-32].

Але свідченням нераціонального використання землі в агрохолдингах є результати обстежень ситуації в агрохолдингу ВАТ “Нафкомагро” (148,5 тис. га орендованих у жителів сотні сіл сільськогосподарських угідь та 1038 працівників) [17, с.24]. Дане підприємство має вузьку спеціалізацію щодо експорту зерна (кукурудзи, пшениці та ячменю), де у структурі товарної продукції майже 100% становить зерно (у т. ч. 65% –кукурудзи), внаслідок чого за відсутності сівозмін, органічних добрив та провадження монокультури вміст гумусу в орному шарі ґрунту знизився з 3,97 до 3,32%; на 1000 га сільськогосподарських угідь тут працює лише 10,4 працівника, що означає

масове безробіття в селах, де підприємство орендує землі; на 1000 га сільськогосподарських угідь вироблено та реалізовано продукції на суму всього 300 тис. грн., що свідчить про екстенсивний характер розвитку економіки підприємства [17, с. 24-25].

Становлення агрохолдингів відбувається у досить короткі терміни, що призводить до посилення соціальної напруги в сільській місцевості. З різних причин повністю чи частково в перший рік не всі агрохолдинги розпочинають виробничу діяльність на орендованих землях. При цьому технічне переоснащення виробництва супроводжується оптимізацією штатної кількості працюючих, при цьому не завжди достатня увага приділяється такому соціальному чиннику як адаптація працівників, які звільняються, індивідуальному підходу щодо можливого їхнього працевлаштування. Для агрохолдингів пріоритетом є одержання економічного ефекту – прибутку, тоді як для суспільства – забезпечення моральних і матеріальних благ місцевої громади.

Досягнення гармонії у відносинах між суб'єктами й формування балансу інтересів є важливим завданням дослідження. За нинішніх умов потреби суспільства на реалізацію соціальних питань значно перевищують надходження від податкових платежів, що сплачують підприємства. Аналіз засвідчує незадовільний стан соціального розвитку сільських територій, для якого нині характерні не лише глибока демографічна криза, занепад соціальної інфраструктури та “вимирання” населених пунктів, а й відсутність мотивації до праці та високий рівень безробіття, що супроводжується відтоком трудових ресурсів [5, с. 72].

Оскільки оренда як форма консолідації землі не створює у агрохолдингів інтересу до її раціонального використання, вона не є бажаною ні для цих структур, ні для суспільства. Тому, в разі впровадження в Україні земельного ринку у формі дозволу на купівлю-продаж землі, агрохолдинги можуть стати потужним суб'єктом таких ринкових відносин як покупці земельних ділянок. Сумнівно, що ціна на землю складатиме лише її нормативний або мінімальний

рівень, який зараз встановлений на позначці 12 тис. грн/га. Очевидно, що землю продаватимуть і дешевше – і за 3-4 тис. грн, що означатиме обкрадання одних і непродуктивне збагачення інших, і процес цей буде тривалим. Але, оскільки у агрохолдингів фінансовий стан на сьогодні є значно кращий, ніж у інших бізнесових структур в аграрному секторі економіки, саме це визначить провідну тенденцію у процесі купівлі земель.

Діяльність агрохолдингів у сільському господарстві та розвитку економіки сільських територій, вочевидь, є явищем неоднозначним, яке обумовлює як позитивні так і негативні моменти. Відзначаючи позитивний аспект діяльності агрохолдингів у сільському господарстві, слід ще раз зазначити їхній зв'язок з надходженням до аграрного сектору довгострокових інвестицій, оскільки ні держава (через бюджети різних рівнів), ні тим більше сільськогосподарські виробники забезпечити аграрний сектор фінансово не можуть.

З іншого боку, діяльність агрохолдингів породжує проблеми, які ще вимагають свого аналізування. Виникнення агрохолдингів пов'язують з проблемою монополізації якщо не галузі, то певною мірою місцевих і регіональних ринків з відповідною негативною дією на інтеграційні процеси і формування національного ринку продовольства. До того ж слід мати на увазі, що проблема полягає, очевидно, не у рівні концентрації землі, а у рівні концентрації виробництва на регіональному рівні. Маючи в обробці до 15 % землі від загального фонду ріллі області, агрохолдинг, використовуючи сучасні методи організації виробництва, техніку і технології, в змозі виробляти набагато істотнішу долю сільськогосподарської продукції і продовольства в регіоні, набуваючи позицій монополіста [14].

Із проблемою монополізації і розростання розмірів агрохолдингів пов'язують і проблеми ефективності їх управління. В даний час існує позитивний аспект цієї проблеми — агрохолдинги сприяють зростанню ефективності управління в сільському господарстві. З іншого боку необмежене зростання самих холдингів породжує проблему їх перетворення у некеровані

структури, в яких зникає межа між ефективним і безконтрольним управлінням, у т.ч. з відповідними негативними наслідками для регіону безпосереднього функціонування.

Діяльність агрохолдингів пов'язують також із вирішенням (або виникненням) соціальної проблеми в сільській місцевості. Є немало прикладів того, що агрохолдинги беруть на себе вирішення соціальних питань місцях (фінансування соціальної інфраструктури, будівництво доріг, перепідготовка кадрів й ін.). Багато соціальних питань вирішуються по узгодженню з місцевою адміністрацією, яка не в змозі фінансувати з бюджету вирішення соціальних проблем на селі.

Висвітлення інформації про соціальну відповідальність та підтримку сільських територій розглянемо на прикладі агрохолдингів — “Астарта-Київ” та “Нібулон” (інформація взята безпосередньо з офіційних сайтів компаній).

Агропромхолдинг “Астарта-Київ” приділяє увагу і підтримує дитячі будинки, лікарні, будинки ветеранів і учасників війни, церкви, школи. Взято шефство над школами, розташованими в населених пунктах, де працюють підприємства компанії. Надається можливість навчання у вищих навчальних закладах України за рахунок холдингу кращим учням підшефних шкіл, підтримуються дитячі футбольні команди, організовуються екскурсії переможцям олімпіад, надається допомога у придбанні новітнього технічного устаткування та інша посильна допомога.

Діяльність холдингу безпосередньо впливає на поліпшення соціальної ситуації на Полтавщині та Вінничині, перш за все, за рахунок створення додаткових робочих місць для населення цих областей. Загальна кількість зайнятих у холдингу перевищує 7 тис. осіб, тільки близько 100 чоловік з яких працюють в головному офісі в Києві, а інші — у згаданих регіонах. Додаткову цінність представляє те, що ці робочі місця створюються в сільській місцевості, де проблема зайнятості населення стоїть особливо гостро. Керівництво та співробітники холдингу ведуть активну суспільну діяльність, яка направлена на

захист інтересів цукрової галузі. Бюджет соціальних програм агропромхолдингу у 2008—2009 рр. склав близько 10 млн. грн.

Зі стабільною роботою агрохолдингу «Нібулон» на даний час пов'язаний добробут 35 000 громадян України та їхніх сімей, у тому числі 3200 робітників підприємства і 25 000 орендодавців. «Нібулон» систематично займається благодійництвом. Компанія допомагає як міським, так і сільським навчальним закладам, будинкам культури, бібліотекам у придбанні сучасного комп'ютерного, копіювального, музичного та іншого обладнання. Компанія зазначає, що її допомога має не одноразовий, а системний характер. Також розроблено програму «Нібулонівський стандарт», відповідно до якої здійснюється допомога дитсадкам, інтернатам. Здійснюється регулярна підтримка медичних закладів. Надається також допомога церквам, благодійним фондам, дітям-сиротам, інвалідам, організаціям ветеранів війни та праці [16].

У той же час соціальна проблема села залишається, і навряд чи її вирішення можливе у середньостроковій перспективі. Соціальна проблема посилилася в багатьох регіонах з появою у сільському господарстві агрохолдингів, оскільки породила ситуацію спільного існування маргінального деградуючого села і ефективно працюючих анклавів.

Очевидно, соціальна напруженість у сільській місцевості з приходом холдингів зростає, оскільки вони концентрують кращу землю, кадри, техніку. З проблемою холдингів пов'язана і проблема виникнення надлишкової робочої сили на селі. Ряд компаній, організовуючи сільгоспвиробництво, привозить з собою і нові кадри (з інших регіонів або використовує іноземну робочу силу), оскільки частенько наявна в сільській місцевості робоча сила ні по рівню своєї кваліфікації, ні по відношенню до праці не відповідає вимогам сучасно організованого виробництва.

Нарешті, ще одним наслідком діяльності агрохолдингів у сільському господарстві у середньостроковій перспективі може стати вихід капіталу (з галузі) на стан сільського господарства. У ситуації ейфорії від високої динаміки останніми роками приватних інвестицій у сільське господарство мало хто

замислюється над тим, що скорочення можливостей для здобуття надприбутків у сільському господарстві може викликати хвилю відтоку інвестицій з галузі.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що основні переваги агрохолдингів полягають у можливості концентрації капіталу, зниженні собівартості продукції, зміцненні позиції на ринку, цінній стабільності, можливості швидкої модернізації матеріально-технічної бази та інноваційного розвитку, кращому кредитному сервісі. Підтримка сільських територій агрохолдингами має, як правило, благодійний і несистемний характер. Основні недоліки процесу розвитку агрохолдингів в Україні стосуються переважного нехтування соціальними й екологічними проблемами на селі з боку агрохолдингів.

З метою реалізації потенційних конкурентних переваг агрохолдингів у державі потрібно створити необхідні передумови та реалізувати засади державного регулювання їхньої діяльності в частині удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності на землю й контролю за її використанням і якістю земельних ділянок, поліпшення системи кредитування підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки, регулювання експортно-імпортних операцій та територіальних аспектів операцій зі сплати агрохолдингами податків, гармонізації рівноваги між ресурсним потенціалом та здатністю землі до відтворення її родючості.

Тому ми висловлюємо думку, що обов'язковість підтримки розвитку сільської місцевості агрохолдингами повинна законодавчо регулюватися та ідентифікуватися в законодавчих документах.

Список використаної літератури

1. Чорна О. Ю. Інтегровані структури промисловості: сутність, поняття, класифікація [Електронний ресурс] / О. Ю. Чорна. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2010_22_1/.

2. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: [монографія] / Андрійчук В. Г. – Ніжин : ТОВ В-во “Аспект-Поліграф”, 2007. – 216 с.
3. Васильєв С. Г. Проблеми інформаційного забезпечення холдингової організації менеджменту [Електронний ресурс] / С. Г. Васильєв, І. В. Рибаків І. В. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Suek/2010_2/.
4. Данкевич А. Є. Передумови та основні принципи розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 139-147.
5. Данкевич А. Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 139-147.
6. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : [монографія] / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
7. Живаева О. В. Трансформація інформаційно-управляючої системи підприємства в корпоративну форму : монографія / О. В. Живаева. – М., 2002. – 169 с.
8. Шапуров О. О. Моделі управління холдингами / О. О. Шапуров // Інвестиції, практика та досвід. – 2011. – № 23. – С. 31-32.
9. Мартин А. Захист економічної конкуренції у сільськогосподарському землекористуванні: переваги і недоліки агрохолдингів / А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2010. – № 8. – С. 26-32.
10. Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В. Кіп Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон (мол.) ; пер. з англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 1047 с.
11. Дідус С. М. Агрохолдинги в Україні : особливості становлення та розвитку / С. М. Дідус // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 96-101.
12. Єранкін О. О. Формування агропромислових формувань в Україні: глобалізаційний і маркетинговий аспект / О. О.Єранкін // Вчені записки: (зб. наук. праць): КНЕУ, 2008. – №10. – С. 175-187.

13. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ. – 25 с.
14. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс]. — www.ier.com.ua
15. Данкевич А. Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : монографія / А. Є. Данкевич. – К. : ННЦ ІАН, 2011. – 350 с.
16. [Електронний ресурс] // Держкомзем. – Режим доступу : http://www.dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=10768&cat_=36903].
17. Нелеп В. М. Земля України і здоров'я нації / В. М. Нелеп, Л. В. Бойко // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 20-27.

Summary.

Raising of task. *As a question of research, analysis and estimation of agriholdings in Ukraine is new relatively, their becoming, development and prospects need a corresponding scientific ground. It is especially actual and perspective in a period passing to the landed relations of market type, as it has not only economic but also social and ecological value. The scales of bringing in of earth in the use agriholdings the features of their activity and possibility of perfection of her adjusting compel to study by the state. Actual is research of existent situation from creation and activity of agriholdings, realization of estimation of their potential and market positions in the separate regions of Ukraine with accenting of attention on a role in development of agriculture and rural territories.*

Some main results of investigation of essence and content of agriholdings as the new integrative forms of economic activity in agrarian business as well as possibilities of its development under conditions of transition to land relations of market type are presented.

The basic economic prerequisites for the development of holdings in Ukraine, and especially their functioning in accordance with the law.

Conclusions. *Basic advantages of agriholdings consist in possibility of concentration of capital, decline of unit cost, strengthening of position at the market, price stability, possibility of rapid modernisation of material and technical base and innovative development, the best credit service. Support of rural territories has agriholdings, as a rule, eleemosynary and nonsystem character. The basic lacks of process of development of agriholdings in Ukraine touch repressing neglect social and ecological problems on a village from the side of agriholdings.*

Key words: *holdings, agrarian holding, agricultural production, integration, agribusiness.*